

ΚΥΡΚΟΣ ΔΟΞΙΑΔΗΣ

ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΕΞΟΥΣΙΑ

ΓΙΑ ΤΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΛΕΘΡΟΝ
ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Είσαγωγή	13
1. 'Ο Laclau καί ἡ θεωρία τῆς ἰδεολογίας	19
2. Οἱ θέσεις τοῦ Althusser γιά τήν ἰδεολογία	35
3. 'Ιδεολογία καί ἐξουσία	55
4. 'Ο διαχωρισμός μεταξύ ἰδεολογίας καί ἐπιστήμης	71
5. 'Η ἐπανασύνδεση	93
6. 'Ιδεολογία καί ἀναπαράσταση	103
7. Οἱ ἰδέες καί τό ὑποκείμενο στή νεώτερη σκέψη καί γνώση	113
8. 'Η ἰδιαιτερότητα τοῦ λακανικοῦ συμβολικοῦ	133
9. 'Αναπαράσταση καί ἐξουσία	143
10. 'Επιτήρηση καί διανοούμενοι	165
11. Δύο τύποι εἰδικοῦ διανοούμενου	173
12. 'Επικοινωνία καί ἐξουσία	187
Βιβλιογραφικές παραπομπές	201
Εὐρετήριο ὀνομάτων	209

Εἰσαγωγή

Ένα πρόσφατο ειδικό τεύχος τοῦ Canadian Journal of Political and Social Theory¹ ἔχει ἀφιέρωμα μέ τόν ἐξῆς τίτλο: «Ίδεολογία καί ἐξουσία – στήν ἐποχή τοῦ καταρρεύσαντος Λένιν» («Ideology and Power – in the Age of Lenin in Ruins»). Ἡ μαυρόασπρη φωτογραφία τοῦ ἐξωφύλλου, τοποθετημένη μάλιστα ἀνάμεσα στά δύο σκέλη τοῦ τίτλου τοῦ ἀφιερώματος, εἶναι ἀμφίσημα ἀλληγορική. Κατ' ἀρχάς, βλέπουμε ὅτι χρησιμοποιεῖται ἐδῶ ἕνα γνωστό σχῆμα τῆς σύγχρονης ρητορικῆς, ἥτοι ἡ ἀντιστροφή μιᾶς μεταφορᾶς: Μᾶς δείχνεται, κυριολεκτικά, «ὁ καταρρεύσας Λένιν»: ἕνα ἐπιβλητικό ἄγαλμά του ξεριζωμένο καί ριγμένο καταγῆς. Ἡ ἀμφισημία ἐγκτεται σ' ἕνα δεύτερο ἐπίπεδο ἀνάγνωσης τοῦ φωτογραφικοῦ κειμένου, πού ἐνεργοποιεῖται ἀφοῦ ἔχει ξεπεραστεῖ τό πρῶτο «σók» πού προξενεῖ ἡ ἐντύπωση τοῦ πεσμένου εἰδώλου (ἡ αἴσθηση τῆς «ὀριζοντιωμένης μεγαλοπρέπειας»): Στό βάθος τῆς εἰκόνας διακρίνουμε, δυσανάλογα μικρή σέ σύγκριση μέ τό ἄγαλμα, τήν ἰσχνή φιγούρα ἑνός μαυροντυμένου κληρικοῦ ἢ μοναχοῦ, νά προχωρεῖ διαστικά, μέ τήν πλάτη μισογυρισμένη στό φακό καί τό κεφάλι σκυμμένο ὥστε νά μή φαίνεται καθόλου τό πρόσωπο, σ' ἕνα χωματόδρομο εὐρισκόμενο πίσω ἀπ' τό ἄγαλμα. Ἡ διαρρύθμιση τῶν γωνιῶν εἶναι τέτοια ὥστε θά μπορούσε νά θεωρηθεῖ ὅτι ἡ διαστική φιγούρα δέν εἶναι ἀπλῶς περαστική ἀλλά ἀπομακρύνεται ἀπ' τό πεσμένο ἄγαλμα – ἀπ' τόν «τόπο τοῦ ἐγκλήματος».

1. Vol. 15, Nos. 1-2 & 3 (1991).

Μιά πρώτη έρμηνεία τής άλληγορίας θά στηριζόταν έπομένως άμεσα στήν άναφορά του δεύτερου από τά δύο εισαγωγικά άρθρα του τεύχους, γραμμένο από τόν Mark Lewis- ό όποιος είναι καί ό «σκηνοθέτης» τής έν λόγω φωτογραφίας-, μέ τόν έρωτικό τίτλο «Τί νά κάνουμε;» («What Is to Be Done?»).² Ο Lewis άρχίζει τό κείμενό του μέ τήν περιγραφή τής σκηνης τής αποκαθήλωσης του άγάλματος του Λένιν από μία κεντρική πλατεία του Βουκουρεστίου τό 1990, κατά τήν όποία ένας κληρικός, στεκόμενος στό δάθρο όπου μέχρι πριν λίγο θρισκόταν τό άγαλμα, τό έξορκίζει προτείνοντας τό σταυρό, ένώ εκείνο απομακρύνεται μέ γερανό, αιώρούμενο πάνω από τό Βουκουρέστι. Τό άγαλμα λοιπόν του Λένιν - του «'Αντίχριστου»- ως σύμβολο τής κομμουνιστικής ιδεολογίας, άνατραπέν (ή έκδιωκόμενο) από τή φιγούρα ενός κληρικού, συμβόλου του Χριστιανισμού - τής «άντίπαλης» πρós τόν κομμουνισμό ιδεολογίας.

Η άναφορά πού θά θεμελίωνε μία δεύτερη έρμηνεία τής φωτογραφικής άλληγορίας είναι ό τίτλος του πρώτου μέρους του άφιερώματος:³ «'Εξαφανιζόμενη ιδεολογία» («Disappearing Ideology»). Η μαυροντυμένη φιγούρα πού απομακρύνεται από τό πεσμένο άγαλμα σ' αúτην τήν περίπτωση δέν θά 'ταν παρά ή ίδια ή ιδεολογία, ή όποιαδήποτε ιδεολογία, ή «ψυχή», έν προκειμένω, του αποθανόντος συμβόλου, ή όποία αποχωρεί, εξαφανίζεται, εγκαταλείπει τά έγκόσμια, τώρα πού κατέρρευσε καί τό τελευταίο προπύργιό της- ό ύπαρκτός σοσιαλισμός.

Τό κοινό σημείο των δύο έρμηνειών είναι έμφανές: ή έξομύωση τής ιδεολογίας μέ τή θρησκεία. Πρόκειται για έναν τόμο μέ άξιόλογα κείμενα άρκετών πολύ σημαντικών σύγχρονων θεωρητικών (μεταξύ άλλων του Anthony Giddens, του Ernesto Laclau, του Michel Pêcheux, του Jürgen Habermas, του Glaude Lefort, του Zygmunt Bauman, του Jean Baudrillard), καί γι' αυτό θά άποτελούσε πασιφανή άδικία τόσο πρós τους συγγραφείς όσο καί πρós τους εκδότες ή όποιαδήποτε από-

2. *CJPST*, 1991, σσ. 1-18.

3. *Ibid.*, σσ. 19-120.

πειρα παρόμοιας σχηματοποίησης των θέσεων πού αναπτύσσονται στά ίδια τά κείμενα. Τό παραπάνω μικρό - καί μάλλον άπλοϊκό- έρμηνευτικό παιχνίδι θά 'ταν μάλιστα έντελώς άνευ σημασίας, άν δέν χρησίμευε ως άφορμή γιά νά άναφερθούμε σέ κάτι πού κατά τή γνώμη μου άποτελεί κοινό τόπο, κοινή παραδοχή, των περισσότερων σύγχρονων προβληματισμών γιά τήν ιδεολογία, άνεξάρτητα από τίς περαιτέρω θεωρητικές έπεξεργασίες τής κάθε σχολής: ότι ή ιδεολογία είναι κάτι τό αντίθετο - έννοιολογικά αλλά καί «πραγματολογικά»- πρós τόν όρθό λόγο. Χρησιμοποιώ έδώ έσκεμμένα τόν όρο «άντίθετο», καί όχι «άρνηση» του όρθου λόγου· ή ιδεολογία δέν έξομύωνεται μέ τό παράλογο ή τήν τρέλα: θεωρείται ως τό αντίθετο του όρθου λόγου μέ τήν έννοια ότι άποτελεί μία όντότητα έξ ίσου - άν όχι περισσότερη- θετική, ιστορικά ύπαρκτη, κοινωνικά θεσμοποιημένη καί πολιτικά νομιμοποιημένη. Ίσως γι' αυτό άκριβώς είναι εύκολη καί ή συγκεκριμενοποίησή της στή θρησκεία.

Τα γεγονότα άλλωστε, έξεταζόμενα από μία όρισμένη σκοπιά, καί γιά τήν περίπτωση τής κομμουνιστικής ιδεολογίας, ίσως ύποδοθηούν μία τέτοια αντίληψη: 'Αφ' ενός τό ότι ό κομμουνισμός έπικράτησε σέ χώρες «καθυστερημένες» κοινωνικά καί πολιτιστικά, έπομένως μέ έντονη άκόμη -μέχρι τότε- τήν κυριαρχία τής θρησκευτικής ιδεολογίας· άφ' έτέρου τό ότι μέ τήν κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων τής 'Ανατολικής Εύρώπης παρατηρείται μία έκρηκτική άναβίωση του έθνικισμού - ιδεολογίας διαφορετικής από τή θρησκεία αλλά έπίσης αντίθετης -έξ όρισμού- πρós τόν όρθό λόγο. 'Ακόμη, τραβηγμένη στά άκρα της, αúτη ή προσέγγιση (στοιχεία μιάς τέτοιας άποψης συναντά κανείς καί στό πρώτο εισαγωγικό κείμενο αυτού του τεύχους) θεωρεί ότι είναι ένδεικτικό τό ότι μέ τήν ύφεση τής μέχρι πρó τινος παγκοσμίως κυρίαρχης άντι-όρθολογικής ιδεολογικής άντιπαλότητας μεταξύ κομμουνιστικών καί καπιταλιστικών κρατών, ήτοι μεταξύ κομμουνιστικής καί άντι-κομμουνιστικής ιδεολογίας, ή άντιπαλότητα μετατίθεται τώρα σ' ένα έξ ίσου άντι-όρθολογικό, καί πιο πρωτόγονο,

4. *Ibid.*, σσ. ix-xv.

ιδεολογικό πεδίο: εκείνο που όρίζεται από τόν θρησκευτικό και έθνικιστικό φανατισμό των χωρών του Τρίτου Κόσμου από τήν μιά, και τήν θρησκευτικού τύπου πίστη στίς αξίες του φιλελευθερισμού και της τεχνοκρατίας των αναπτυγμένων καπιταλιστικών χωρών από τήν άλλη – αντίπαλότητα που θεωρείται ότι έφτασε σέ μιά πρώτη κορύφωση μέ τόν πόλεμο στόν Περσικό.

Αυτή ή τελευταία αντίπαλότητα όμως, ως πρός τό δεύτερό της σκέλος, μάς υπενθυμίζει κάτι έξ' ίσου σημαντικό, πού περιπλέκει κάπως τά πράγματα: ότι ό συναφής μέ τόν όρο «ιδεολογία» προβληματισμός έχει υπάρξει ως έννοιολογική αναγκαιότητα κυρίως προκειμένου νά ασκηθεί κριτική στόν καπιταλισμό, σέ μιά σφαίρα πέρα από τήν καθαρά πολιτικο-οικονομική, και όχι τόσο προκειμένου νά υπαχθούν σ' έναν κοινό όρο έτερογενή φαινόμενα όπως ή θρησκεία και ό έθνικισμός, πού έχουν ως μόνο κοινό στοιχείο τήν αντίθεση πρός τόν όρθό λόγο. Θά μπορούσαμε λοιπόν νά πούμε ότι προκύπτει τό εξής – φαινομενικό – παράδοξο: "Αν είναι αλήθεια ότι ό όρος «ιδεολογία» έχει συνδεθεί περισσότερο μέ τήν αντι-όρθολογική πλευρά του ύπαρκτου σοσιαλισμού, άλλο τόσο ισχύει ότι ή θεωρία της ιδεολογίας έχει κυρίως έμφανιστεί ως μιά απόπειρα όρθολογικής, τρόπον τινά, κριτικής του καπιταλισμού – και κατά συνέπεια όρθολογικής, τρόπον τινά, καταξίωσης του θεωρητικού Μαρξισμού.

Ή παραπάνω αντίφαση άποτελεϊ τήν άφετηρία των προβληματισμών μου στό κείμενο πού άκολουθεϊ. Δέν άποσκοπώ φυσικά στήν «έπίλυση» αυτής της αντίφασης, απλώς στήν κατάδειξη μιάς πιθανής σημασίας της, ή όποία σχετίζεται, όπως άλλωστε προδηλώνεται στόν τίτλο του ανά χειρας τόμου, κυρίως μέ τήν άμφίδρομη παρεμβατική σχέση μεταξύ ύποκειμενικότητας και πολιτικής – ή συνειδητοποίηση της όποιας⁵ είχε ως συνέπεια άκριβώς τόν προβληματισμό για τήν ιδεολογία, καθώς και τήν έντυπωσιακά αύξανόμενη βαρύτητα αυτού του

5. Ός προς τήν πρόσφατη έλληνική διδλιογραφία, βλ. ιδίως Λίποβατς, 1991, σ. 9 κ.έ.

προβληματισμού στό ευρύτερο πεδίο της κοινωνικής και πολιτικής θεωρίας.⁶

Πρόκειται για μιά συνειδητοποίηση και έναν προβληματισμό τεράστιας σημασίας, αλλά και μέ μεγάλους κινδύνους και πολλαπλά άδιέξοδα, όπως έλπίζω ότι θά δείξω, άναφερόμενος στό πιο προχωρημένο κατά τήν άποψη μου, τουλάχιστον ως προς αυτό τό ζήτημα, ρεύμα του σύγχρονου θεωρητικού Μαρξισμού, ήτοι στόν 'Αλτουσσεριανισμό.⁷

Τήν προσέγγισή μου στόν άλτουσσεριανό Μαρξισμό, και ειδικότερα στήν άλτουσσεριανή θεωρία της ιδεολογίας, θά μπορούσα νά τήν χαρακτηρίσω «συγχρονικά γενεαλογική». Άρχίζοντας από μιά άπό τίς σημαντικότερες συγκεκριμένες «έφαρμογές» της άλτουσσεριανής θεωρίας της ιδεολογίας στή διερεύνηση ενός ιδεολογικού φαινομένου, ήτοι του λαϊκισμού, θά άναφερθώ σέ δύο από τά βασικά κείμενα της άλτουσσεριανής περιόδου του Ernesto Laclau,⁸ για νά περάσω κατόπιν στήν εξέταση του έργου του ίδιου του Louis Althusser. Αυτή ή εξέταση θά μέ όδηγήσει, νομοτελειακά σχεδόν θά έλεγα, στή διασύνδεση μέ όρισμένα από τά σπουδαιότερα όνόματα και ρεύματα της μεταπολεμικής σκέψης, πού τοποθετούνται άκριβώς στό θεματικό χώρο μεταξύ ύποκειμενικότητας και κοινωνίας. Θά επιμείνω κυρίως στόν Jacques Lacan⁹ και στόν Michel

6. Για μιά καλή έπισκόπηση του χώρου της θεωρίας της ιδεολογίας γενικά, βλ. Thompson, 1984. Πολύ σημαντική είναι επίσης και ή σχετική σειρά διαλέξεων του Paul Ricœur - Ricœur, 1986.

7. Ή στάση του κειμένου πού ακολουθεϊ άπέναντι στόν Althusser, όσοδηποτε κριτική, δέν είναι παρά μιά «αναγνώριση όφελιγς» – βλ. Καψάλης, 1991.

8. Για λόγους οικονομίας στήν ανάπτυξη της επιχειρηματολογίας μου, θά άποφύγω νά έπεκταθώ στήν όλη συζήτηση για τό λαϊκισμό, ή όποία συμπεριλαμβάνει άξιόλογη πρόσφατη έλληνική και ξένη διδλιογραφία.

9. Για μιά ενδιαφέρουσα και σχετικά πρόσφατη προσέγγιση του Lacan από τή σκοπιά της θεωρίας της ιδεολογίας – έκτενέστερη αλλά και ριζικά διαφορετική από τή δική μου –, βλ. και τό βιβλίο του υλοβένου θεωρητικού Slavoj Žižek, *The Sublime Object of Ideology*-Žižek, 1989.

Foucault¹⁰ –οί λόγοι της προτίμησής μου θά καταστούν σαφείς μόνο στο βαθμό που οι θέσεις της ανάλυσής μου θά γίνουν αποδεκτές– για νά καταλήξω σέ μιá σύντομη άναφορά σ' ένα όνομα που φαίνεται ότι σήμερα κυριαρχεί –μαζί μέ τόν Foucault– στήν κριτική κοινωνική σκέψη γενικά: στόν Jürgen Habermas. Στή διαδρομή θά άναφερθώ –περιστασιακά και μέ άνάλογο καταμερισμό έμφασης– και στά θεμελιώδη θεωρητικά κινήματα, μέ τά όποια έχουν κυρίως συνδεθεί οι παραπάνω στοχαστές, ήτοι στό στρουκτουραλισμό, στό μετα-στρουκτουραλισμό και στή Σχολή της Φραγκφούρτης.

Άθήνα, Σεπτέμβριος 1991

Κ.Δ.

10. Για μιá πρώτη δική μου άπόπειρα διασύνδεσης του Foucault μέ τόν Althusser και τή θεωρία της ιδεολογίας, βλ. και Δοξιάδης, 1988.

Ἐάν εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ ὅρος «ἰδεολογία» ἔχει συνδεθεῖ περισσότερο μέ τήν ἀντι-ὀρθολογική πλευρά τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ, ἄλλο τόσο ἰσχύει ὅτι ἡ θεωρία τῆς ἰδεολογίας ἔχει κυρίως ἐμφανιστεῖ ὡς μιά ἀπόπειρα ὀρθολογικῆς, τρόπον τινά, κριτικῆς τοῦ καπιταλισμοῦ – καί κατὰ συνέπεια ὀρθολογικῆς, τρόπον τινά, καταξίωσης τοῦ θεωρητικοῦ Μαρξισμοῦ.

Ἡ παραπάνω ἀντίφαση ἀποτελεῖ τήν ἀφετηρία τῶν προβληματισμῶν αὐτοῦ τοῦ κειμένου. Ὁ συγγραφέας δέν ἀποσκοπεῖ φυσικά στήν «ἐπίλυση» αὐτῆς τῆς ἀντίφασης, ἀπλῶς στήν κατάδειξη μιᾶς πιθανῆς σημασίας της, ἡ ὁποία σχετίζεται κυρίως μέ τήν ἀμφίδρομη παρεμβρατική σχέση μεταξύ ὑποκειμενικότητας καί πολιτικῆς – ἡ συνειδητοποίηση τῆς ὁποίας εἶχε ὡς συνέπεια ἀκριβῶς τόν προβληματισμό γιά τήν ἰδεολογία, καθῶς καί τήν ἐντυπωσιακά αὐξανόμενη δαρύτητα αὐτοῦ τοῦ προβληματισμοῦ στό εὐρύτερο πεδίο τῆς κοινωνικῆς καί πολιτικῆς θεωρίας.

ΠΛΕΘΡΟΝ

ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ